

Aleksandra Gasztold

TEORIE FEMINISTYCZNE W NAUKACH O POLITYCE

Słowa kluczowe:

epistemologia, feminizm, gender, nauki o polityce, płęć

Wprowadzenie

W naukach o polityce funkcjonuje wiele teorii. Specyficzną grupę wśród nich stanowią feminizm. Przez jednych badaczy jest on traktowany jako pojedyncza teoria, przez innych zaś jako zespół teorii lub koncepcja ideologiczna zmierzająca do zakwestionowania istniejącego od zamierzonych czasów porządku społecznego, w którym dominują mężczyźni, a kobiety poddane są różnym formom przemocy. Feminizm pozostaje więc pojęciem spornym, odnoszącym się z jednej strony do historii myśli społecznej, w tym do teorii w naukach społecznych, z drugiej zaś do praktyki politycznej ruchów kobiecych stawiających sobie cele poprawy położenia społecznego kobiet. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie feminizmu jako teorii pozwalającej efektywnie wyjaśniać pozycję i rolę kobiet w polityce.

Na gruncie polskich nauk o polityce feminizm nie cieszy się dużą popularnością, choć warto wspomnieć, że w ostatnim czasie szczególnie w ośrodkach: białostockim, lubelskim, poznańskim i warszawskim pojawiło się wiele interesujących przedsięwzięć związanych z popularyzowaniem tej tematyki. Mają one swój wyraz m.in. w formie debat i konferencji¹ oraz publikacji², także przy wsparciu

¹ Np. ogólnopolskie konferencje: *Kobiety w polskich służbach Mundurowych*, 20.04.2017 r., Uniwersytet w Białymstoku; *Feminizm*, 14-15.05.2014 r., Uniwersytet Marii Curii-Skłodowskiej w Lublinie; *Perspektywa gender w badaniach nad bezpieczeństwem narodowym i międzynarodowym – bezpieczeństwo bez kobiet?*, 07.03.2012 r., Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych. Głównym założeniem tego typu projektów jest – w myśl zasady *gender mainstreaming*– świadome i systematyczne włączanie problematyki płci do wszystkich projektów realizowanych na uczelniach. Warto wspomnieć o interdyscyplinarnej Pracowni Pytań Granicznych Uniwersytetu Adama Mickiewicza, która od 2007/ 2008 roku włączyła do programów dydaktycznych problematykę feminizmu, *gender* i *queer*. Na łamach czasopisma tej Pracowni („Praktyka Teoretyczna”) publikowane są prace zaliczane do różnych nurtów feminizmu, w tym postkolonialnego³. Z kolei na Uniwersytecie Warszawskim środowisko politologów zaangażowało się w dyskusję o kobietach i na rzecz kobiet. W 2011 roku z inicjatywy dr hab. prof. UW Agnieszki Rothert powołano w Instytucie Nauk Politycznych na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego pracownię Płeć i Polityka (PiP). Cyklicznie w czterech edycjach w jej ramach organizowane były przedstawienia w formie happeningów i publicznej debaty na Dzień Kobiet obnażające stereotypy płciowe i przeciwdziałające dyskryminacji. Inicjatywy poznańskie i warszawskie zraszają badaczki i badacze, którzy w swojej pracy przekraczają horyzonty tradycyjnych, oświeceniowych kanonów naukowych nie tylko odwagą reprezentowanych poglądów, lecz także nowatorstwem w dydaktyce.

Analiza aktywności naukowej w obszarze nauk o polityce (bazy: POL-ON System Informacji o Nauce i Szkolnictwie Wyższym, PBN Polska Bibliografia Naukowa, POL-INDEX Polska Baza Cytowań) pozwala postawić hipotezę o „męskiej ekskluzywności” w wytyczaniu rozwoju tej dyscypliny, a także o wpływie patriarchalnych zasad na drogę awansu zawodowego. Kobiety miały ograniczony dostęp

² Zob. np. M. Musiał-Karg (red.), *Kobiety we współczesnej Europie. Rola i miejsce kobiet na rynku pracy, w polityce i w społeczeństwie*, Toruń 2009; M. Kołodziejczak, *Politologia wobec feminizmu, feminizm wobec politologii*, „Przegląd Politologiczny” 2011, nr 2, s. 7-18; D. Maj, M. Marczevska-Rytko, M. Pomarański (red.), *Feminizm*, Lublin 2015; A. Zięba, *Płeć terroryzmu - wprowadzenie do zagadnienia*, Kwartalnik Naukowy OAP UW „e-Politikon” 2016, nr 20, s. 25-49.

³ „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 4(10), <http://www.praktykateoretyczna.pl/numery/2013-2/pt-4102013/>, 04.05.2017.

do nieformalnych „sieci starych znajomych” (ang. *old boys networks*), a tym samym do kluczowych zasobów (stanowisk, grantów badawczych, czasu, sieci kontaktów)⁴. Ograniczona obecność kobiet uzyskujących tytuł profesora w obrębie nauk o polityce, może bowiem być ukrytym przejawem uprzedzeń i seksizmu (większe wymagania wobec kobiet), a także wynikiem nadmiernego obarczania kobiet pracą organizacyjną na rzecz uczelni. Jest to jednak trend ulegający pewnym przeobrażeniom pod wpływem zaangażowania kobiet profesorów i podejmowanych działań chociażby w obrębie Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych, zwłaszcza jego oddziałów regionalnych⁵.

Jednak sama obecność kobiet w polskiej politologii nie przekłada się na zainteresowanie problematyką badawczą feminizmu, w związku z czym nie można wyróżnić „polskiej szkoły feminizmu”. Wciąż zauważalny jest problem piętnowania kobiet, które starają się „zaznaczyć swoją obecność w przestrzeni akademickiej”, oraz używania określenia „feministka” w sensie negatywnym, powiązanim z tym, co *agresywne, dominujące i nieprzyjemne*⁶. Ma na to znaczny wpływ wyrosła z debaty publicznej stygmatyzacja pojęć powiązanych z feminizmem, a przede wszystkim terminu *gender* przez środowiska związane z Kościołem katolickim i z obecnie rządzącą partią. Nie ułatwia to naukowcom odkrywania nowych obszarów badawczych. Ponadto swoista dwuwymiarowość teorii feministycznej, która narzuca pewne ideologiczne wartości przekładające się nie tylko na perspektywę badawczą, lecz także na praktykę, nie budzi zaufania w naukach społecz-

⁴ A. Majcher, <<Szkłany sufit>> w nauce? *Płeć a trajektorie karier akademickich*, „Societas/Communitas” 2008, nr 2(6), s. 187.

⁵ Funkcję prezesa PTNP przez wiele lat pełniły kobiety: prof. dr hab. Grażyna Ulicka (1998-2001) czy prof. dr hab. Teresa Sasińska-Klas (2004-2010). Obecnie prezesem białostockiego oddziału PTNP jest dr Ewelina Waśko-Owsiejczuk, bydgoskiego – dr Alina Kaszukur, kieleckiego – dr hab. prof. UJK Agnieszka Kasińska-Metryka, lubelskiego – dr hab. Krystyna Leszczyńska, łódzkiego – prof. dr hab. Alicja Stępień-Kuczyńska, olsztyńskiego – dr hab. Teresa Astramowicz-Leyk, rzeszowskiego – dr hab. prof. URZ Agnieszka Pawłowska, szczecińskiego zaś – dr hab. prof. US Renata Podgórzńska, źródło: ptnp.org.pl, 15.09.2017.

⁶ A. Mrozik, *Czas superwomen. Młode kobiety w nauce*, „Tekstualia” 2010, nr 23 (4), s. 19.

nych⁷. Powyższe czynniki wpływają na niechęć środowiska do zajmowania się problematyką feminizmu oraz na podążanie raczej za trendami wytyczonymi na Zachodzie, niż konstruowaniem własnych koncepcji w tym zakresie.

Istota feminizmu

Pojęcie feminizmu (i feministki zarazem) w sensie pozytywnym związane jest z walką na rzecz poprawy społecznego położenia kobiet. Zostało wprowadzone prawdopodobnie przez Hubertine Auclert na łamach gazety „La Citoyenne” w 1882 rok⁸. Termin ten używany jest współcześnie do określenia zarówno zorganizowanego ruchu na rzecz praw kobiet, jak i ideologii postulującej dostrzeżenie roli i miejsca kobiet w świecie, a także przeobrażeń w kierunku przede wszystkim równości oraz jako teoria w naukach społecznych. Najczęściej pojęcie to rozumiane jest jako manifest wyzwolenia z sytuacji niesprawiedliwości, w której znajdują się kobiety⁹. Utrzymuje się jednak jego potoczne, negatywne ujęcie, kreujące wizerunek kobiety (feministki) przepełnionej agresją wobec mężczyzn.

Na rozwój badań w zakresie szczególnie stosunków międzynarodowych wpływ miały artykuły publikowane na łamach amerykańskich czasopism naukowych, takich jak: „Signs: Journal of Women and Culture and Society” (od 1975 r., University of Chicago), „Feminist Studies” (od 1980 r., Department of Women’s Studies, University of Maryland), „Journal of Women, Politics & Policy: A Quarterly Journal of Research & Policy Studies” (wcześniej od 1980 r. „Women and Politics”, Institute for Women’s Policy Research, George Washington University), „Women’s Studies International Forum” (wcześniej od 1978 r. „Womens Studies International Quarterly”) oraz brytyjskiego „Millennium: Journal of International Relations” (od 1971 r., London School of Economics and Political Science), a także

⁷ Zob. M. Kołodziejczak, dz. cyt., s. 7.

⁸ H. Auclert, „La Citoyenne” 1888, n° 54, 19-25 février 1882.

⁹ M. Humm, *Słownik teorii feminizmu*, Warszawa 1993, s. 60.

powołany w 1999 roku w ramach International Studies Association (ISA) kwartalnik „International Feminist Journal of Politics”. Na łamach wspomnianego „Signs” w 1987 roku Jane Flax sformułowała słynny zarzut odnośnie do przyjętej teorii poznania. Podkreśliła, że dopiero w ostatnich latach odkrywana jest możliwość występowania przynajmniej trzech historii w każdej kulturze – *jej*, *jego* i *nasza*. Przy tym powszechnie uznaje się *jego* i *naszą* za równoważne. Możliwe zauważenie kobiety strącało ją w okowy dewiacji, a zatem wyjątku. Rozpatrywanie rzeczywistości politycznej i społecznej z uwzględnieniem „wszechobecnego wpływu relacji płci we wszystkich aspektach kultury” w badaniach jest rzadkością¹⁰.

Na gruncie naukowym feminizm w większości jest zaliczany do nurtu postpozytywistycznego ze względu na krytycyzm i sprzeciw wobec dominujących hierarchii płciowych i tzw. męskiego spojrzenia. Stąd, podobnie jak inne postpozytywistyczne koncepcje, feminizm zakłada przekraczanie granic, a tym samym krytykę dorobku pozytywistycznego i dekonstrukcję teorii ze względu na zmienną *gender*. W głównej mierze przedstawicielami koncepcji feministycznej są kobiety, ale coraz częściej obserwowany jest wzrost udziału mężczyzn – w charakterze badaczy. Rzadko używa się w odniesieniu do nich terminu „feminista”. Spotykana jest forma „profeminista” lub „sympatyk feminizmu”, jakby tylko od kobiet oczekiwano zaangażowania w postulaty nurtu feministycznego, mężczyznom pozostawiając funkcję wspierającą lub kontrującą/negującą¹¹. Wiąże się to również z innym zjawiskiem powszechnym w naukach o polityce, a mianowicie, że mężczyźni mają przydzielone miejsce jako podmiot i aktywny uczestnik polityki. Podkreśla to Christine Sylvester, która analizując teorię stosunków międzynarodowych, twierdzi, że <<kobietom>> *przypisywane są inne miejsca, z których mogą wyruszać dalej do odwiedzenia stosunków międzynarodowych, wyłącznie w celu świadczenia usługi*

¹⁰ J. Flax, *Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory*, „Signs” 1987, vol. 21, no. 4, s. 629.

¹¹ K. Ślęczka, *Feminizm. Ideologie i koncepcje współczesnego feminizmu*, Katowice 1999, s. 12.

wsparcia dla polityki <<mężczyzn>>¹². Autorka podkreśla ponadto, że mężczyźni wręcz utożsamiani są z państwami oraz polityką przez nie realizowaną. Ma to swój wyraz między innymi w przedstawianiu ich w pozycji silniejszej społecznie niż kobiety – jako decydentów, polityków, żołnierzy, terrorystów itd. W ten sposób wtłaczani są – za pomocą zaprojektowanych teorii – do określonych miejsc, pozycji i podejmują działania (odgrywają role) zgodnie z przyjętym przez badacza założeniem. Założenie to jednak może być opatrzone błędnym wyobrażeniem (a tym samym teoretyzowaniem) lub odzwierciedlać wrodzone talenty danej osoby. Przyporządkowanie określonych cech i wartości niekoniecznie musi zostać spełnione w rzeczywistości¹³.

Kategoria Gender

Pojęciem stanowiącym spoiwo różnych interpretacji feminizmu jest wspomniana kategoria *gender*, którą określa się zjawisko przenikające wszystkie sfery życia społecznego, a tym samym stosuje się ją do rozważań naukowych nad nimi. Termin ten wskazuje interdyscyplinarne podejście, dotyczy bowiem wielu sfer życia społecznego i kilku dyscyplin naukowych. Zdaniem feministek w tradycyjnych badaniach ma miejsce negowanie płci kulturowej, a tym samym wszelkie próby nadania neutralności płciowej analizom, w których centrum jest człowiek oraz jego interakcje w przestrzeni publicznej. Uznają one, że dotychczasowe paradygmaty naukowe zakłamują rzeczywistość, tworząc iluzoryczny mit obiektywizmu bez uwzględnienia uwarunkowań wpływających na role i miejsce podmiotów polityki¹⁴. Polaryzacja cech przypisywanych kobietom i mężczyznom jest nieustannie kreowana i odtwarzana za pomocą chociażby ról, standardów akceptowalnych

¹² Ch. Sylvester, *Feminist Theory and International Relations in Postmodern Era*, Cambridge 1995, s. 4.

¹³ Tamże, s. 5.

¹⁴ Zob. *Gender*, [w:] M. Rudaś-Grodzka i in. (red.), *Encyklopedia Gender. Płeć w kulturze*, Warszawa 2014, s. 153-155.

zachowań, norm społecznych i stereotypów przypisanych do tego, co męskie i żeńskie. W literaturze podkreśla się, że *natura określa, czy jesteśmy płci męskiej czy żeńskiej, kultura postanawia co to znaczy, że jesteśmy płci żeńskiej lub męskiej*¹⁵. Różnica płci jest naturalna, wpływa bowiem z przyrodzonych cech fizycznych i nie prowadzi do wykształcenia norm moralnych, politycznych czy społecznych, ponieważ nie jest relacyjna. Znaczenie jej nadaje dopiero kontekst kulturowy, gdy zostaje zinterpretowana. Stąd podział płci ma wymiar dualny: *jest zawsze naturalny i kulturowy, rzeczywisty i symboliczny, biologiczny i psychiczny*¹⁶.

Termin *gender* nie jest jednak jedynym i jednoznacznym, do którego feminizm się odwołuje. Stanowczy protest wobec traktowania myśli feministycznej tylko przez pryzmat płci kulturowej wypowiedziała Judith Butler, autorka koncepcji performatywności płci (ang. *gender performativity*). Swoje wątpliwości wyraziła w sprawie eksponowania rozróżnienia pojęć *sex* i *gender*. Jej zdaniem rozmyte granice tego, co biologiczne, a tego, co społeczne, nie przeszkadzają w badaniu całokształtu skomplikowanych zagadnień kwestii kobiecej. Płeć biologiczna może określać tożsamość jednostki, niemniej to płeć kulturowa uwarunkowana historycznie determinuje – poprzez nieustanne powtarzanie i odgrywanie – zachowania i sposób wyrażania siebie. Definiowanie płci kulturowej i społecznej przez odwoływanie się do płci biologicznej (która nie jest neutralna) uprawomocnia i reprodukuje różnicę płci (*doing gender*). Staje się wtedy ona faktem, wokół którego rozwijają się określone relacje społeczne oraz nierówności i dyskryminacja. Pytanie o różnicę seksualną – w ujęciu J. Butler – jest i będzie wciąż zadawanym oraz

¹⁵ F. Merz, *Geschlechterunterschiede und ihre Entwicklung, Ergebnisse und Theorien der Psychologie*, Göttingen 1979, s. 9. Cyt. za: K. Ślęczka, dz. cyt., s. 30.

¹⁶ Por. S. Agaciński, *Polityka płci*, tłum. M. Falski, Warszawa 2000, s. 25.

pozostanie otwartym pytaniem, dlatego że „różnica” jest kategorią niestałą, wytworzoną przez dyskurs, stąd też proponuje zastąpienie jej „zróżnicowaniem”¹⁷.

Każda kultura, mająca swój wyraz w języku, odnosi się do tego, co jest nadawane poszczególnym płciom. Znaczenia te obejmują także oczekiwania, jak każda osoba powinna się zachowywać. Wyolbrzymiane oczekiwania utrwalają się jako stereotyp płciowy, który może odnosić się do poszczególnych cech związanych z płcią¹⁸. Poprzez ich generalizację i tzw. męskie spojrzenie uogólnienia związane z artikulacją potrzeb i interesów politycznych jednostki zazwyczaj nie wprowadzają rozróżnienia płciowego oraz faktycznej pozycji danej osoby w społeczeństwie. Koncentrują się na człowieku – obywatelu – mężczyźnie. Z tego względu zwolennicy perspektywy feministycznej zauważają, że chociażby w obrębie nauk o polityce pomijanie aspektu *gender* wyklucza z badania pewne uwarunkowania i istotne dla świata polityki procesy¹⁹. Aktualna wydaje się wobec tego teza Simone de Beauvoir zawarta w *Le Deuxieme Sexe. Les faits et les mythes* [Druga płeć. Fakty i mity] z 1949 roku, że w kulturze patriarchalnej uznaje się za normy pozytywne wartości oraz zachowania przypisane mężczyznom. Kobieta jawi się jako ten "inny", negatywny element struktury społecznej²⁰.

Humanistyka postmodernistyczna nawoływała do przekraczania inności mimo akceptacji tego, że odczuwanie własnej i cudzej inności (my – oni, ja – ty)

¹⁷ Zob.: J. Butler, *Subjects of Sex/ Gender/ Desire*, [w:] A. E. Cudd, R. O. Andreasen (red.), *Feminist Theory: A Philosophical Anthology*, Malden 2005, s. 145-153; J. Butler, *Koniec różnicy seksualnej?*(*Fragments*), tłum. A. Kowacz-Pawlik, [w:] A. Gajewska (red.), *Teorie wywrotowe: Antologia przekładów*, Poznań 2012, s. 205-223.

¹⁸ Zob. szerzej: J. Lolber, S. A. Farrell (red.), *The Social Construction of Gender*, Newbury Park 1991; S. A. Basow, *Gender Stereotypes and Roles*, Pacific Grove 1992; A. S. Wharton, *The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research*, Oxford 2011.

¹⁹ J. True, *Feminism*, [w:] S. Burchill, A. Linklater et al., *Theories of International Relations*, New York 1996, s. 211-212.

²⁰ Zob. polskie wydanie np. S. de Beauvoir, *Druga płeć*, tłum. G. Mycielska, M. Leśniewska, Warszawa 2014.

uznawano za najpowszechniejsze doświadczenie emocjonalne i społeczne²¹. Zaliczana natomiast do nurtu postmarksistowskiego feminizmu Nancy C. M. Harstock wykazała – wychodząc z psychoanalitycznej teorii relacji obiektu – że różnice tożsamości płciowej wynikają z pęknięć postedydalnych utrwalanych w fallocentrycznych społecznościach patriarchalnych. Kształtują one ego u mężczyzny na zasadzie opozycji do matek i wzorowaniu się na nieobecnych ojcach. Odróżnianie się – właściwie „odseparowywanie się” – od rodzicielki przyczynia się do wykształcenia tzw. abstrakcyjnej męskości (ang. *abstract masculinity*), a tym do destrukcyjnych dualizmów: abstrakcyjne – konkretne, umysł – ciało, kultura – natura, idealny – realny, zastój – zmiana, przy czym tylko jeden element z danej pary jest kojarzony z płcią męską, a tym samym – pożądanym. Kobiecie ego jest natomiast bardziej empatyczne, ma zdolność do tworzenia wspólnoty ze względu m.in. na brak przymusu ostrego oddzielenia się od matek. Poczucie własnego ja uwarunkowane jest doświadczeniem pozytywnej relacji i jej ciągłości oraz kontaktem ze światem naturalnym²².

Fazy rozwoju i nurty feminizmu

Feminizm nie jest ruchem jednolitym. W literaturze przedmiotu wyróżnia się jego pierwszą falę, tj. sufrażyzm XIX–XX wieku oraz feminizm drugiej fali, który rozpoczął się w latach 60.–70. XX wieku. Niektórzy mówią jeszcze o trzeciej fali, określanej mianem postfeminizmu²³. Pierwsza fala wyrosła na krytyce wewnętrznej oświeceniowego liberalizmu, kojarzona jest z walką o prawa obywatelskie ko-

²¹ I. Iwasiów, *Gender dla średnio zaawansowanych. Wykłady szczecińskie*, wyd. II, Warszawa 2008, s. 19-21.

²² Zob. N. C. M. Harstock, *The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism*, [w:] S. Harding, M. B. Hintikka (red.), *Discovering Reality Discovering Reality Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science*, New York 1983, s. 295-299.

²³ Zob. szerzej: S. Gable (red.), *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, London, New York 1999.

biet²⁴. Nie wprowadziła ona jednak spójnej teorii. Druga fala dotyczyła natomiast postulatów społecznych z akcentem na przestrzeń dla kobiet, czyli kobietocentryzm (ang. *women-centeredness*). Wiązała się z popularyzacją postulatów równouprawnienia oraz akcentowaniem aspektu rasy, etniczności i wyznania oraz czynników ekonomicznych w położeniu kobiet. Manifestem położenia kobiet, czyli „problemu, który nie ma nazwy”, w Stanach Zjednoczonych była opublikowana w 1963 roku książka Betty Friedan pt. *The Feminine Mystique*²⁵. Autorka, prezentując wzorzec kobiety ograniczonej do roli matki, żony i gospodyni domowej (a tym samym zepchniętej w okowy braku poczucia sensu życia oraz podatnej na stany depresyjne), była głosem swojego pokolenia i prekursorką nurtu feminizmu liberalnego. Aktywnie zaangażowała się w sprawę integracji kobiet w strukturach społeczno-politycznych, a w szczególności na rynku pracy w USA. W 1966 roku założyła Krajową Organizację Kobiet (*National Organization for Women, NOW*). Druga fala feminizmu to również m.in. nurt wyzwolenia kobiet zwany feminizmem radykalnym (działający przeciw seksizmowi i przejawom dyskryminacji) oraz feminizm marksistowski²⁶. Druga fala wprowadziła wiele nowych pojęć, koncentrując się na zestawianiu pojęć płeć – rodzaj, natura – kultura czy męskość – kobiecość. Z czasem okazało się, że pojęcia te nie są stabilne, a tym bardziej rozdzielne.

Obecnie wielu autorów hołdujących myśli feministycznej prowadzi swoje badania, odwołując się do innych teorii i koncepcji, np. teorii krytycznej, poststrukturalizmu, postkolonializmu oraz teorii *queer* (społecznej teorii różnicy/ teorii odmienności²⁷). Feminizm postrzegany jest raczej jako forma walki o uznanie odrębności kobiet, ale nie różnicy, gdyż różnica oznaczałaby wykluczenie²⁸. Na przykład

²⁴ Zob. J. Bator, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza. Filozoficzne dylematy feministek drugiej fali*, Gdańsk 2001, s. 29-34.

²⁵ Zob. szerzej: B. Friedan, *Mistyka kobiecości*, tłum. A. Grzybek, Warszawa 2012.

²⁶ Zob. *Druga fala*, [w:] M. Rudaś-Grodzka i in., dz. cyt., s. 97-100.

²⁷ Zob. A. Jagose, *Queer Theory: An Introduction*, New York 2001.

²⁸ M. Bobako, *Demokracja wobec różnicy. Multikulturalizm i feminizm w perspektywie polityki uznania*, Poznań 2010, s. 219-220.

badanie współczesnych demokracji zachodnich winno uwzględniać problemy polityzacji tożsamości. Głównymi kryteriami tych są tutaj właśnie kwestie wykluczenia i nierówności, jednak przy wyodrębnieniu różnic w ujmowaniu terminu *tożsamość*, w tym aspektów etnicznych, kulturowych, religijnych, płciowych i seksualnych itd.²⁹ Monika Bobako proponuje stosowanie wymiennie terminów „różnica” i „tożsamość”, a za ich główne cechy uważa relacyjność (szczególnie w odniesieniu do wykluczenia/ „inności” i podporządkowania) oraz kolektywność (identyfikacja grupowa przez nas samych lub innych)³⁰. Z kolei Amy G. Mazur w swoich badaniach nad stanem polityki feministycznej współczesnych demokracji nie koncentruje się na terminach będących spoiwem feminizmu (takich jak *gender*, *sex* czy *difference*), lecz traktuje kobiety jako grupę zróżnicowaną społecznie, ekonomicznie i kulturowo, mającą określony status w sferze publicznej i prywatnej oraz uwarunkowaną faktycznymi działaniami państwa. Polityka w odniesieniu do tej grupy może pogłębiać, redukować lub eliminować nierówności między kobietami a mężczyznami, mające swoje korzenie w hierarchii płci lub patriarchy³¹. W ujęciu A. G. Mazur na feministyczną analizę porównawczą polityki (ang. *Feminist Comparative Policy*, FCP) składa się osiem obszarów: (1) polityka dotycząca równouprawnienia, (2) promocja kobiet w sferze politycznej), (3) równa polityka zatrudnienia, (4) polityka pojednania między mężczyznami a kobietami dotycząca głównie pracy i obowiązków domowych, (5) polityka w obszarze prawa rodzinnego, (6) polityka ciała w zakresie praw reprodukcyjnych, (7) polityka ciała dotycząca sfery seksualnej i przemocy, (8) polityka dostarczania usług publicznych³².

W analizie feministycznej wyróżnia się wiele podejść, a nie jedną spójną koncepcję. Czołowa badaczka feminizmu Cynthia Enloe wymienia następujące

²⁹ Tamże, s. 8-9.

³⁰ Tamże, s. 9-10.

³¹ A. G. Mazur, *Theorizing Feminist Policy*, Oxford 2002, s. 3.

³² Zob. szerzej: tamże.

nurty (właściwie „ogniska”: ang. *foci*) feminizmu: liberalny, socjalistyczny, radykalny, podstrukturalny i postkolonialny³³. Maggie Humm w *Słowniku teorii feministycznych* wyróżnia między innymi feminizm: abolicjonistyczny, anarchistyczny, chrześcijański, liberalny, marksistowski, radykalny itd.³⁴. Równie wiele nurtów w feminizmie dostrzegają polscy badacze. Tak oto Kazimierz Ślęczka wyodrębnia feminizm liberalny, radykalny, socjalistyczny, kulturowy i siły (ang. *power feminism*)³⁵, a Jacek Czaputowicz przytacza najpopularniejszy podział feminizmu na liberalny, marksistowski i postmodernistyczny³⁶. W obrębie rozważań filozofii postmodernizmu wykształcił się np. feminizm korporalny (ang. *corporeal feminism*) skoncentrowany na rozwijaniu teorii ciała kobiecego jako podstawy ludzkiej³⁷. Ze względu na kryterium polityczne można wyodrębnić ogólny podział feminizmu na: liberalny, socjalistyczny, marksistowski, radykalny, lesbijski, czarny, latynoski, antykolonializm, anarchofeminizm oraz ekofeminizm. Gdy jednak wyznacznikiem ma być określona koncepcja czy teoria będąca głównym narzędziem badawczym, wyróżnia się feminizm egzystencjalistyczny, psychoanalityczny, postmodernistyczny i cyberfeminizm. Podziały w obrębie konkretnych kwestii spowodowały wykształcenie się feminizmu: antypornograficznego, antycenzorskiego, religijnego, katolickiego, esencjalizmu, konstruktywizmu, nowego feminizmu itd.³⁸.

Teoria feminizmu, tak jak i inne teorie naukowe, posługuje się kategoriami i terminami dla niej specyficznymi. Joanna Bator uznaje za zasadnicze kategorie

³³ C. Enloe, *Feminism*, [w:] M. Griffiths (red.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, Abingdon 2007, s. 104.

³⁴ M. Humm, dz. cyt., s. 60-70 i 161.

³⁵ K. Ślęczka, dz. cyt., cz. III.

³⁶ J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych: Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007, s. 374.

³⁷ Zob. szerzej: A. M. Jaggar, S. R. Bordo (red.), *Gender/ Body/ Knowledge: Feminist Reconstruction of Being and Knowing*, New Brunswick 1989; E. Grosz, *Volatile Bodies: Toward the Corporeal Feminism*, Bloomington 1994.

³⁸ Zob. *Nurty feminizmu*, [w:] M. Rudaś-Grodzka i in., dz. cyt., s. 251.

interpretacyjne każdej teorii feministycznej: różnicę seksualną, kobietę i emancypację. Natomiast za charakterystyczne cechy feminizmu autorka uważa: *perspektywizm, interseksualność, odniesienie wiedzy/władzy do różnicy seksualnej, strategiczność, związek teorii i praktyki, nacisk na to co w <<męskiej>> tradycji było zwykle pomijane przypadkowe, prywatne, cielesne, kobiece*³⁹.

Wspólnym mianownikiem różnych odłamów w obrębie feminizmu jest przeświadczenie, że kobietom z powodu ich płci dzieje się w społeczeństwie krzywda (opresja) utrwalana przez system społeczny oraz że ową sytuację można i należy zmienić. Czynnikiem sprawczym mają być właśnie kobiety. Stąd bardzo często ideologia feminizmu przekłada się na aktywność, w tym zaangażowanie w praktykę społeczną i polityczną lub artystyczną i teoretyczno-badawczą, której celem jest „transformacja wiedzy”⁴⁰. Główne poziomy „opresji kobiet w ramach systemu wiedzy” wymagające przeciwstawiania się to seksizm, patriarchy i fallogocentryzm⁴¹. Płeć (*sex*) określa szczególnie w systemach patriarchalnych biologię (naturę) i przeznaczenie zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Publikacją, w której udowodniono, że rodzaj (*gender*) jest konstruktem nie wrodzonym, a kulturowym, była książka Roberta J. Stollera z 1968 roku⁴². Zaczęto wykorzystywać te badania, wykazując, że płeć (*sex*) nie determinuje życia kobiety. Rodzaj (czyli *gender*) otwierał natomiast nowe możliwości, choć był relacyjny. Niemniej większość feministek zaczęła posługiwać się tym właśnie terminem⁴³.

W początkowej fazie celem badań feministycznych było ukazanie, powszechnie uznanej za prawdziwą i normalną, skłonności androcentrycznej, która

³⁹ J. Bator, dz. cyt., s. 44.

⁴⁰ K. Ślęczka, dz. cyt., s. 12.

⁴¹ E. A. Grosz, *The In(ter)vention of Feminist Knowledges*, [w:] B. Caine, E. A. Grosz, M. de Lepervanche (red.), *Crossing Boundaries: Feminism and the Critique of Knowledges*, Sydney 1988, s. 93. Zob. także J. Bator, dz. cyt., s. 45.

⁴² R. J. Stoller, *Sex & Gender: On The Development of Masculinity and Femininity*, New York 1968.

⁴³ K. Barry, *Deconstructing Deconstruction (or Whatever happened to Feminist Studies)*, [w:] D. Bell, R. D. Klein (red.), *Radically Speaking: Feminism Reclaimed*, Melbourne 1996, s. 188.

wpływała w sposób jednoznaczny na modele teoretyczne nauk o polityce. W głównej mierze oparte były one na przeświadczeniu o istnieniu neutralności względem płci, a tym samym, jeśli na przykład analizowany był problem racjonalnego decydenta, to wypracowywano model oparty na cechach przypisanych społecznie mężczyznom. W klasycznych publikacjach na temat podejmowania decyzji w polityce zagranicznej państw, choć dużo uwagi poświęcano cechom osobowym decydenta, nie wskazywano w ogóle rozróżnienia na to, czy jest nim mężczyzna czy kobieta⁴⁴.

Kolejny cel feminizmu stanowiła rekonstrukcja obecności kobiet w wielu dziedzinach rzeczywistości społecznej, w tym w przemocy politycznej. Zamierzeniem była analiza kobiety jako podmiotu i jej doświadczeń, przy jednoczesnym założeniu, że są one odmienne od doświadczeń mężczyzn, gdyż uwarunkowania społeczne mogą się różnić ze względu właśnie na wspomniane wcześniej role płciowe i przypisane im znaczenia. Etap ten w rozwoju feminizmu określa się mianem „dodawania kobiet” (ang. *adding women*). Priorytetem było dążenie do uwzględnienia kobiet jako obiektu analizy oraz *gender* jako zmiennej. Jednak wszelkie próby podejmowane w tym zakresie nie wpłynęły istotnie na tradycyjne modele, metody i techniki badawcze oraz siatkę pojęciową nauk o polityce – przynajmniej w Polsce. Dla rozwoju myśli feministycznej istotne znaczenie przypisuje się językowi, który w pełni podkreśliłby obecność kobiety w życiu społecznym i politycznym. Ma to szczególną wartość w rozpowszechnionej kulturowo niedo-

⁴⁴S. Verba, *Assumptions of Rationality and Non-Rationality in Models of the International System*, [w:] J. N. Rosenau, *International Politics and Foreign Policy: Reader in Research and Theory*, New York 1961, s. 217-231; J. Frankel, *The Making of Foreign Policy: An Analysis of Decision-Making*, London 1963; G. T. Allison, *Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis*, „American Political Science Review” 1969, vol. 63, no. 3, s. 689-718; H. H. Lentner, *Foreign Policy Analysis: A Comparative and Conceptual Approach*, Columbus 1974; I. Janis, *Crucial Decisions. Leadership in Policymaking and Crisis Management*, New York 1989; J. Steinbruner, *The Cybernetic Theory of Decision: New Dimensions of Political Analysis*, Princeton 2002.

reprezentacji kobiet. J. Butler apeluje wręcz o wzmożone prace nad językiem, który wydaje się *niezbędny do promowania politycznej widoczności kobiet*⁴⁵.

Badania feministyczne włączyły się w nurt krytyki postpozytywistycznej w trzeciej fazie ich rozwoju. Współcześnie koncentrują się na podważaniu dotychczasowych założeń teoretycznych i metodologicznych, w szczególności wskazują na niespójności języka oraz terminologii, co umieszcza kobietę w pozycji niższej (gorszej) w stosunku do mężczyzn. Wiąże się to przede wszystkim z umiejscowieniem kobiety w określonym kontekście⁴⁶.

Epistemologia

Podziały w obrębie feminizmu nie oznaczają, że wraz z przejściem do kolejnej fazy rozważań naukowych zapomniano o rezultatach badań prowadzonych wcześniej. We współczesnych koncepcjach feministycznych możemy znaleźć wszystkie powyższe stanowiska, co znajduje odzwierciedlenie w wyodrębnieniu różnych teorii poznania. Rozkwit feminizmu przyczynił się przede wszystkim do nadania znaczenia zmiennej, jaką jest *gender*, oraz przewartościowania wielu androcentrycznych założeń dotyczących m.in. podmiotu poznania, racjonalności i obiektywizmu. Ukażał przy tym, że poznanie nie może być neutralne płciowo, dlatego że jest usytuowane społecznie i *odzwierciedla perspektywę płci przedstawiciela wiedzy*⁴⁷. Feministki nie wypracowały jednak jednolitej odpowiedzi, jak płć kulturowa warunkuje podmiot poznania względem przedmiotu oraz czy w ogóle konieczne jest wypracowanie jednej feministycznej epistemologii dla wszystkich nurtów.

⁴⁵ J. Butler, *Subjects of Sex/ Gender/ Desire...*, s. 145.

⁴⁶ V. S. Peterson, *Transgressing Boundaries: Theories of Knowledge, Gender and International Relations*, „Millennium: Journal of International Studies” 1992, vol. 21, no. 2, s. 191-197.

⁴⁷ A. E. Cudd, R.O. Andreasen, *Introduction Part IV, Is Knowledge Gendered?*, [w:] A. E. Cudd, R. O. Andreasen (red.), dz. cyt., s. 173.

Pierwszą wyróżniającą się epistemologią według Sandry Harding jest **feministyczny empiryzm**⁴⁸. W jego ramach stosowane są pozytywistyczne standardy nauki, które uznają, że twierdzenia o wiedzy mogą być uzasadnione głównie przez doświadczenie. Feministyczny empiryzm różni się od tradycyjnego tym, że podważa jego podstawowe założenia, np. neutralność badań (ang. *value-neutrality of inquiry*) i ich przedmiotu. Poznanie jest warunkowane płcią kulturową, a wobec tego nie jest neutrale. Wartość obojętna na czynniki zewnętrzne nie powinna być zatem postrzegana jako pożądany cel nauki. Podejście zakłada, że stawianie pierwiastka męskiego w centrum uwagi można wyeliminować poprzez ścisłe przestrzeganie istniejących metodologicznych norm rozumowania, logiki, pomiaru i weryfikacji. Płeć badacza ma znaczenie o tyle, że kobietom łatwiej dostrzec androcentryczne wypaczenie⁴⁹. Odnosząc się do konstrukcji *gender* i związanego z tym przeciwstawiania kobiecości męskości, nurt empiryczny podważa prawdziwość społecznych konstrukcji płciowych. Przede wszystkim neguje tezę o nierównych szansach i zdolnościach, w tym umysłowych kobiet. Wykorzystanie pojęć, założeń oraz konstrukcji charakterystycznych dla feminizmu w studiach empirycznych przez np. badaczy feministycznej polityki porównawczej (FCP) określić można mianem operacjonalizacji teorii feministycznej⁵⁰.

Feministyczny empiryzm koncentruje się w związku z powyższym na udowodnieniu, że mężczyźni i kobiety dysponują tymi samymi cechami, co oznacza, że mogą pełnić te same role, w tym też w świecie polityki⁵¹. Jest to więc założenie oparte na liberalizmie, który utrzymuje, że wszyscy ludzie są sobie równi. Podejście to spotyka się z krytyką w obrębie samego feminizmu. Przede wszystkim za-

⁴⁸ S. Harding, *The Science Questions in Feminism*, Ithaca 1986, s. 24-28. Por. J. Bednarek, K. Cze-
czot, *Epistemologie Feministyczne*, „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 4(10), s. 7-13.

⁴⁹ M. Light, F. Halliday, *Gender and International Relations*, [w:] A. J. R. Groom, M. Light (red.),
Contemporary International Relations: A Guide to Theory, London 1994, s. 45-55.

⁵⁰ A. G. Mazur, dz. cyt., s. 7.

⁵¹ J. True, dz. cyt., s. 214.

rzuca się mu kopiowanie „męskich wzorców” w odniesieniu do kobiet oraz utopijną wiarę w to, że istnieje coś na kształt „dobrej nauki”, wyrażającego się m. in. w prawidłowym stawianiu pytań⁵². Przeświadczenie, że poszerzenie nauki o pierwiastek kobiecy wzmocni umiejętność zdobywania nowej wiedzy, niekoniecznie wpłynie na jej prawdziwość i wiarygodność. Zbliżony do tego liberalny feminizm jest przykładem braku wpływu na prawdziwość formułowanej przez feministki wiedzy. Jego główne zamierzenie to umiejscowienie kobiety w społeczeństwie na tych samych prawach, co biali uprzywilejowani dorośli mężczyźni (w systemach demokracji liberalnych)⁵³. Aspektem nadrzędnym tego założenia są równe prawa każdej jednostki niezależnie od płci. Feministyczny empiryzm uznaje pewne założenia naukowe jako prawdziwe, z kolei nurt liberalnego feminizmu akceptuje teoretyczne podstawy liberalizmu, krytykując jednak jego praktyczne stosowanie, w tym wobec kobiet.

Odejście od przyrównywania kobiet do mężczyzn zaproponowały badaczki kolejnej postawy epistemologicznej określanej mianem: **feministyczne stanowisko** (ang. *feminist standpoint*). Głównym zamysłem tego punktu widzenia jest rozpatrywanie rzeczywistości społecznej przez pryzmat doświadczeń kobiet. Tym samym stanowi to pewną formę rozwijania feministycznej świadomości. Analizowane są m.in. źródła przemocy i ucisku wobec kobiet, co poszerza wiedzę o zjawiskach globalnych i rodzaju ludzkim w ogólności. Kobiety są zatem uprzywilejowane jako badaczki, niemniej warto zwrócić uwagę, że nie istnieje jedno wspólne stanowisko. Zakłada się pewien autorytet epistemiczny wielu dotychczas zmarginalizowanych grup (ze względu na rasę, płeć, preferencje seksualne, przynależność

⁵² Zob. S. Harding, *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking From Women's Lives*, Ithaca 1991, s. 15-16; S. Harding, *Rethinking Standpoint Epistemology: What is 'Strong Objectivity'?*, [w:] A. E. Cudd, R. O. Andreasen (red.), dz. cyt., s. 218-236.

⁵³ Ch. Sylvester, dz. cyt., s. 37-41.

klasową, etniczną itd.)⁵⁴. Osadzić wiedzę czerpaną z doświadczenia kobiet wywodzących się z rozmaitych praktyk (i ich walki z uciskiem) w kategoriach pewności próbowały feministki postmarksistowskie⁵⁵.

Zwolenniczki perspektywy kobiecej w badaniach przeciwstawiają społeczne konstrukcje „kobiecości” i „męskości”, ale ich ocena kobiecości jest bardziej pozytywna, a niekiedy nawet przydawanie jej wyższości ma czynić ją nadrzędną moralnie. Szczególnie wyraźnie zaobserwować to można w tzw. nurcie myślenia macierzyńskiego (ang. *maternal thinking*). Opiera się on na twierdzeniu, że doświadczenia macierzyństwa i cechy opiekuńcze czynią z kobiet lepszy wzorzec moralny. Z tym założeniem powiązana jest m.in. koncepcja „naturalnej pokojowości kobiet” wynikającej z odgrywania przez nie roli matek. W tym ujęciu kobietę postrzega się przez pryzmat jej biologicznych uwarunkowań jako istoty dającej życie, a tym samym o mniejszych skłonnościach do jego odbierania. Często kontrastuje się w tym stanowisku agresję i przemoc generowaną przez mężczyzn, szczególnie w wymiarze politycznym, taką jak konflikty zbrojne i wojny czy terroryzm. Stanowisko to nie znalazło wielu zwolenników w nurcie postpozytywistycznym przede wszystkim ze względu na nadmierne podkreślanie różnic między płciami, co sprzyja utrwalaniu stereotypów, a tym samym wzmacnianiu społecznych konstrukcji kobiecości i męskości⁵⁶.

Zdecydowanie przeciwne stosowaniu wszelkiego rodzaju dychotomii są zwolenniczki **postmodernizmu**. W obrębie teorii postmodernistycznych funkcjonują takie koncepcje jak postfeminizm, feminizm lingwistyczny oraz feminizm ludyczny (ang. *ludic feminism*)⁵⁷. Twierdzenie, że „kobiecość” oraz „męskość” są kategoriami skonstruowanymi społecznie, podtrzymują nierównorzędne rela-

⁵⁴ M. Light, F. Halliday, dz. cyt., s. 50.

⁵⁵ Zob. np. N. C. M. Harstock, dz. cyt., s. 283-310.

⁵⁶ J. True, dz. cyt., s. 215.

⁵⁷ E. Hyży, *Kobieta, ciało, tożsamość: teorie podmiotu w filozofii feministycznej końca XX wieku*, Kraków 2003, s. 68.

cje między obiema płciami, można poddać falsyfikacji chociażby poprzez przykłady aktywnego i dobrowolnego uczestnictwa kobiet w przemocy politycznej, w tym w aktach terroryzmu i konfliktach zbrojnych, a także podkreślenie ich pracy na rzecz przemysłu zbrojeniowego⁵⁸. W obrębie postmodernizmu negowane jest istnienie rzeczywistości poza strukturą, jaką nadaje jej badacz. Tym samym podważana jest możliwość stworzenia feministycznej epistemologii, dlatego że koncepcja feministyczna jest zakotwiczona w procesach społecznych, które odrzuca. Jeśli feminizm będzie dążył do zbudowania całości i wytyczenia naukowych granic poznania, to istnieje obawa, że sam stanie się zhierarchizowanym systemem wiedzy, czyli formułą negowaną przez postmodernizm. Ten nurt feminizmu jest jednak niespójny przede wszystkim ze względu na swoją niekonsekwencję dotyczącą przeświadczenia o względności nauki i braku obiektywnej miary z jednej strony, a z drugiej – nacisk na zaangażowanie (feminizmu) w zmiany istniejącej obiektywnej rzeczywistości. Odrzucenie kategorii sprawstwa (*agency*) pozbawia podmiotowości tożsamość i politykę feministyczną⁵⁹.

W obrębie postmodernizmu można wyodrębnić dwa kierunki związane z feminizmem: **feministyczny postmodernizm** (ang. *feminist postmodernism*) oraz **postmodernistyczny feminizm** (ang. *postmodern feminism*). Pierwszy ujmowany jest jako odgałęzienie francuskiej filozofii postrukturalizmu, z przeważającą tendencją dekonstrukcji władzy (autorytetu) odwołującą się do twórczości Michela Foucaulta oraz Jacquesa Derridy⁶⁰. W tym nurcie rozwinęły się głównie badania (przede wszystkim we Francji) oparte na analizie (dekonstrukcji) języka oraz nad

⁵⁸ A. Woollacott, *Women Munitions Makers, War and Citizenship*, [w:] L. A. Lorentzen, J. Turpin (red.), *The Women and War Reader*, New York 1998, s. 126-131.

⁵⁹ M. Light, F. Halliday, dz. cyt., s. 50-51.

⁶⁰ M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, tłum. A. Siemek, Warszawa 1977; J. Derrida, *Pozycje: rozmowy z Henri Ronsem, Julią Kristevą, Jean-Louis Houdebinem i Guy Scarpettą*, tłum. A. Dziadek, Bytom 1997.

panowaniem fallocentrycznej symboliki⁶¹. Te konkluzje były następnie rozwijane przez znanych konstruktywistów Nicolasa Onufa i Friedricha Kratochwila, którzy uważali, że kluczowe znaczenie w epistemologii ma konceptualizacja języka relacji społecznych i badanie ich warstwy językowej⁶². Po drugiej stronie Atlantyku spopularyzowały się inne aspekty postrukturalizmu, takie jak eksponowanie doświadczenia (kobiet), a tym samym narracja kobiet o kobietach (tzw. kobiece pisanie; franc. *l'écriture féminine*)⁶³. Z kolei postmodernistyczny feminizm narodził się z negacji zarówno feministycznego punktu widzenia, jak i sceptycyzmu feminizmu postmodernistycznego. Jego utopijna wizja przede wszystkim zmierza do *umiejscowienia kobiety w centrum i zdecentralizowania wszystkiego poza kobietą*⁶⁴. W mnogości założeń i negacji filozofii pozytywistycznej trudno jest jednak w pełni przedstawić jego istotę na łamach tego rozdziału.

J. Czaputowicz dokonał próby analizy poglądów autorów reprezentujących omawiane trzy główne nurty w ramach feminizmu w kontekście badań w obrębie stosunków międzynarodowych. Jego konkluzje przedstawia poniższa tabela.

Niezależnie od zróżnicowanego wachlarza postaw i nurtów celem prac feministycznych zdaje się: (1) krytyczne przeanalizowanie tradycyjnych teorii i koncepcji, paradygmatów i języka oraz (2) stworzenie feministycznej siatki pojęciowej, założeń i wyjaśnień użytecznych zarówno dla teorii, jak i dla praktyki⁶⁵. Feminizm uznaje, że tradycyjne teorie nauk o polityce, a także teorie krytyczne marginalizują znaczenie kobiet oraz roli *gender* jako kategorii życia społecznego i politycznego⁶⁶. Główną metodą badawczą feminizmu jest budzenie świadomości, a tym samym

⁶¹ Zob. np. I. Luz, *Ta płęć (jedną) płcią niebędąca*, tłum. S. Królak, Kraków 2010.

⁶² N. Onuf, *World of our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Columbia 1989, s. 66-82; F. Kratochwil, *Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*, Cambridge 1989, s. 34 i n.

⁶³ Ch. Sylvester, dz. cyt., s. 12.

⁶⁴ K. E. Ferguson, *The Man Question: Visions of Subjectivity in Feminist Theory*, Berkley 1993, s. 3. Zob. szerzej: Ch. Sylvester, dz. cyt., s. 12-14.

⁶⁵ Tamże, s. 51.

⁶⁶ J. True, dz. cyt., s. 226.

dążenie do uniwersalizacji tego podejścia zarówno w teorii, jak i w praktyce⁶⁷. Pomniejszana jest przy tym rola badań ilościowych, postrzeganych jako patriarchalne narzędzie zamykające naukę w ramach męskiej wizji. Feminizm uznaje siebie za wiedzę nową na temat istniejących już problemów.

Podstawowym celem badań w obrębie niehomogenicznego nurtu feminizmu jest stworzenie teorii na bazie doświadczeń i w języku kobiet oraz stawianie pytań przemilczanych⁶⁸. Dopuszczalne jest przy tym emocjonalne zaangażowanie badacza – jako kontrast ze sztucnością męskiego obiektywizmu i dystansu. Proces badawczy ma bowiem w tym zamyśle kształtować świadomość zarówno przedmiotu (obiektu) badań, jak i badacza. Badania mają odzwierciedlać wiedzę praktyczną, która uwarunkowana jest m.in. doświadczeniami dnia codziennego⁶⁹.

Maria Mies proponuje na przykład uwzględniać w badaniach: (1) świadome sympatyzowanie, (2) doświadczenia kobiet (prowadzenie badań „od dołu”) oraz (3) praktyczne cechy i rozwiązania (cechy budzenia świadomości)⁷⁰. Stąd faworyzowane są badania jakościowe, szczególnie obserwacja uczestnicząca oraz analiza doświadczenia i studium przypadku⁷¹. W tym ujęciu badacz może odgrywać rolę nie eksperta, lecz osoby uczącej się, a zatem otwartej na rezultat i zmianę swoich wstępnych hipotez.

⁶⁷ N. Hartssock, *Feminist Theory and the Development of Revolutionary Strategy*, [w:] Z. R. Eisenstein (red.), *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, New York 1979, s. 56-77.

⁶⁸ Por. S. Harding, *Introduction: Is There a Feminist Method?*, [w:] S. Harding (red.), *Feminism & Methodology: Social Science Issues*, Bloomington, Indianapolis 1987, s. 1-14.

⁶⁹ Zob. szerzej: B. Du Bois, *Passionate Scholarship: Notes on Values, Knowing and Method in Feminist Social Science*; G. Bowles, R. D. Klein (red.), *Theories of Women's Studies*, London 1983, s. 105-116; L. Stanley, S. Wise, *Method, Methodology and Epistemology in Feminist Research Process*, [w:] L. Stanley (red.), *Feminist Praxis: Research, Theory and Epistemology in Feminist Sociology*, London 1990, s. 20-60.

⁷⁰ M. Mies, *Towards a Methodology for Feminist Research*, [w:] G. Bowles, R. D. Klein (red.), dz. cyt., s. 117-139.

⁷¹ S. Reinharz, *On Becoming a Social Scientist: From Survery Research ad Participant Observation to Experimental Analysis*, San Francisco 1979.

Tab. 1. Nurty w ramach teorii feministycznych.

Nurty	Przedstawiciele	Założenia
Feministyczny empiryzm	Marcia Millman Rosabeth Moss Kanter Judith Stiehm	Właściwe określenie aktywności kobiet w różnych dziedzinach stosunków międzynarodowych wymaga ścisłego przestrzegania istniejących standardów naukowych. Istniejąca metodologia jest skrzywiona przez społeczne uprzedzenia wobec kobiet.
Feministyczne stanowisko	Cynthia Enloe Maria Mies J. Ann Tickner	Epistemologia nauki nie jest obiektywna, ponieważ nawet dobra wiedza nie unieważnia utrwalonych stereotypów wobec kobiet. Należy budować feministyczną epistemologię, badać źródła dyskryminacji wobec kobiet oraz włączać perspektywę kobiecą do badania stosunków międzynarodowych.
Feministyczny postmodernizm	Christine Sylvester Jean Bethke Elshtain Cynthia Weber	Kryteria legitymizowania wiedzy są zaburzone ze względu na płęć. „Kobiety” są kategorią wymyśloną po to, aby utrzymać stosunki nierówności, dominacji i subordynacji, które zostały uznane za naturalne.

Źródło: J. Czaputowicz, dz. cyt., s. 377.

Istotnym założeniem jest wykorzystanie w badaniach różnych typów metod i technik badawczych oraz odpowiednia analiza zebranego materiału celem poszerzenia wiedzy o roli kobiet, ale także o specyfice tego, co męskie i kobiece, a tym samym o kulturowych i społecznych napięciach związanych z płcią. Weryfikacji poddana również powinna być „płęć” źródła jako czynnik decydujący o narracji i w pewien sposób „skażony” określoną perspektywą (tzw. męskim spojrze-

niem). Mężczyźni mogą wykazywać bowiem tendencję do odtwarzania w pracach o kobietach i dedykowanych kobietom swojego wyobrażenia o nich, przez co zniekształcają rzeczywistość. Agnieszka Jagodzińska uważa jednak, że szczególnie w pracach historycznych *nieobecność kobiet w materiale źródłowym jest tylko pozorna, a stopień rekonstruowania kobiecego głosu we wspólnej narracji historycznej zależy nie tylko od typu źródła, lecz także od sposobu jego czytania*⁷².

Women's studies i gender studies

Głównym celem feminologii (ang. *women's studies*) jest rozpatrywanie zagadnień związanych z władzą, statusem społecznym i płcią kulturową. Koncentrują się one głównie na indywidualnym i zbiorowym doświadczeniu kobiet w rzeczywistości społecznej oraz kulturowej. Feminologia jest pojęciem niejednoznacznym, gdyż może równocześnie odnosić się zarówno do aktywności akademickiej, jak i do działań społecznych, np. warsztatów edukacyjnych na rzecz podnoszenia świadomości. Stąd jej forma może być różna, choć w latach 60. XX wieku inicjatywa np. kursów dla kobiet wyszła ze środowiska akademickiego (Cathy Cade i Peggy Dobbis, New Orleans Free School w 1966 roku; Juliet Mitchel Anti-University w latach 1968 — 1969). Również wiedza z zakresu feminizmu popularyzowana była przez wspomniane czasopisma naukowe, tj. „Signs”, „Feminist Studies”, „Women's Studies International Forum”⁷³. Zadaniem feminologii wobec tego był aspekt poszerzania wiedzy i umacniania tożsamości kobiet, a tym samym transformacja nauczania i prowadzonych badań.

Około 1975 roku spopularyzowany został inny anglojęzyczny termin, a mianowicie *gender studies*, który jako interdyscyplinarny obszar badawczy został poszerzony o zagadnienia związane z homoseksualizmem i transeksualizmem.

⁷² A. Jagodzińska, *Czy historia ma płeć? Gender, źródła i akulturacja Żydów w Królestwie Polskim*, [w:] J. Lisek (red.), *Nieme dusze? Kobiety w kulturze jidysz*, Wrocław 2010, s. 42.

⁷³ M. Humm, dz. cyt., s. 71.

Wiązało się to z poszerzeniem kręgu „wykluczonej” kobiety, to jest odejściem od interpretacji „białych” wykształconych kobiet, które rościły sobie prawo do reprezentowania pozycji kobiet i ich uświadamiania. Łączyło się to do pewnego stopnia z rozwojem czarnego feminizmu, postfeminizmu, *gender criticism* i wielu innych koncepcji dekonstruujących tożsamość grupową⁷⁴. Z czasem wykształciły się studia odmiennie (queer), w tym LGTB studies (*lesbian, gay, transgender and bisexual studies*) i studia transgenderowe (*transgender studies*) oraz inne. *Gender studies* rozwijały się bardzo dynamicznie szczególnie w latach 90. XX wieku, nie tylko łącząc kulturoznawstwo i socjologię, lecz także nauki o polityce, ze względu na zainteresowania badawcze dotyczące relacji władzy oraz dominacji i ich skutków (szczególnie na płaszczyznach mentalnych, społecznych i politycznych). Badania nad mechanizmami kształtującymi relacje oraz nierówności między kobietami a mężczyznami i osobami homoseksualnymi a heteroseksualnymi wyparły *women's studies*. Na przykład w Niemczech nie wyodrębnia się *gender studies* (funkcjonują natomiast jako międzykierunkowe studia), lecz badania nad płcią i kobietami (niem. *Geschlechter- und Frauenforschung*). W Polsce *gender studies* utworzono w 1966 roku na Uniwersytecie Warszawskim, zaraz potem na Uniwersytecie Jagiellońskim i w innych ośrodkach. Wcześniej badania w obrębie *women's studies* podejmowane były w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk oraz na Uniwersytecie Łódzkim⁷⁵.

Większość naukowców nie uznała jednak *women's studies*, a następnie *gender studies* i *queer studies* (jako nurt studiów genderowych) za odrębny kierunek badań naukowych, lecz za pewną formę podejścia interdyscyplinarnego skoncentrowanego przede wszystkim na badaniu życia kobiet, ich pozycji społecznej, tożsamości i seksualności. Ze strony tradycyjnie nastawionych naukowców oraz

⁷⁴ Zob. B. Chołuj, *Women's Studies a Gender Studies*, [w:] A. Żylińska, A. Skrendo (red. i wstęp), *Po przełomie: przełom wieku w kulturze - kultura po przełomie*, Szczecin 2001, s. 51-61.

⁷⁵ *Gender Studies*, [w:] M. Rudaś-Grodzka i in. (red.), dz. cyt., s. 163-167.

konserwatywnych polityków podważane są wszelkie dążenia do wyodrębnienia *women's studies*, *gender studies* i *queer studies* jako odrębnej dyscypliny naukowej. Niemniej w wielu polskich uczelniach funkcjonują one jako odrębny kierunek studiów.

Abstrakt

Celem artykułu jest zaprezentowanie feministycznych teorii stosowanych w naukach o polityce. Charakterystyce zostały poddane główne nurty feminizmu, epistemologia oraz pojęcia i kategorie wprowadzone przez ruch feministyczny do debaty naukowej. Główną tezę artykułu jest twierdzenie, że feminizm nie cieszy się dużym zainteresowaniem badaczy na gruncie nauk o polityce w Polsce. Marginalnie występujące koncepcje feministycznie są odzwierciedleniem tylko pewnych trendów w nauce zachodniej.

FEMINIST THEORY IN POLITICAL SCIENCE

Abstract

The aim of the article is to present those feminist theories, which can be applied to political science. The author provides a survey of the main ideologies of feminism, epistemology, major concepts and categories that have been introduced by the feminist movement to a scientific debate. The paper argues that so far the feminist approach has not gained much popularity among political scientists in Poland. The marginal presence of the feminist theory and methods in the Polish political science is evocative of only some of the feminist scholarship that is present in the Western discipline.

Bibliografia:

- K. Barry, *Deconstructing Deconstruction (or Whatever happened to Feminist Studies)*, [w:] D. Bell, R. D. Klein (red.), *Radically Speaking: Feminism Reclaimed*, Melbourne 1996, s. 188-192.
- S. A. Basow, *Gender Stereotypes and Roles*, Pacific Grove 1992.
- J. Bator, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza. Filozoficzne dylematy feministek drugiej fali*, Gdańsk 2001.
- J. Bednarek, K. Czeczot, *Epistemologie Feministyczne*, „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 4(10), s. 7–13.
- J. Butler, *Koniec różnicy seksualnej?(Fragmenty)*, tłum. A. Kowacze-Pawlik, [w:] A. Gajewska (red.), *Teorie wywrotowe: Antologia przekładów*, Poznań 2012, s. 205-223.
- M. Bobako, *Demokracja wobec różnicy. Multikulturalizm i feminizm w perspektywie polityki uznania*, Poznań 2010.
- G. Bowles, R. D. Klein (red.), *Theories of Women's Studies*, London 1983.
- B. Caine, E. A. Grosz, M. de Lepervanche (red.), *Crossing Boundaries: Feminism and the Critique of Knowledges*, Sydney 1988.
- B. Chołuj, *Women's Studies a Gender Studies*, [w:] A. Żylińska, A. Skrendo (red. i wstęp), *Po przełomie: przełom wieku w kulturze – kultura po przełomie*, Szczecin 2001, s. 51-61.
- A. E. Cudd, R. O. Andreasen (red.), *Feminist Theory: A Philosophical Anthology*, Malden 2005.
- J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych: Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007.
- J. Derrida, *Pozycje: rozmowy z Henri Ronsem, Julią Kristevą, Jean-Louis Houdebinem i Guy Scarpettą*, tłum. A. Dziadek, Bytom 1997.
- Z. R. Eisenstein (red.), *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, New York 1979.
- C. Enloe, *Feminism*, [w:] M. Griffiths (red.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, Abingdon 2007, s. 99–110.
- K. E. Ferguson, *The Man Question: Visions of Subjectivity in Feminist Theory*, Berkeley 1993.
- J. Flax, *Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory*, „Signs” 1987, vol. 21, no. 4, s. 621-643.
- M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, tłum. A. Siemek, Warszawa 1977.
- B. Friedan, *Mistyka kobiecości*, tłum. A. Grzybek, Warszawa 2012.
- S. Gable (red.), *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, London, New York 1999.
- E. Grosz, *Volatile Bodies: Toward the Corporeal Feminism*, Bloomington 1994.
- S. Harding (red.), *Feminism & Methodology: Social Science Issues*, Bloomington, Indianapolis 1987.
- S. Harding, *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking From Women's Lives*, Ithaca 1991.

- S. Harding, M.B. Hintikka (red.), *Discovering Reality Discovering Reality Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow 1983.
- M. Humm, *Słownik teorii feminizmu*, Warszawa 1993.
- E. Hyży, *Kobieta, ciało, tożsamość: teorie podmiotu w filozofii feministycznej końca XX wieku*, Kraków 2003.
- A. M. Jaggar, S. R. Bordo (red.), *Gender/ Body/ Knowledge: Feminist Reconstruction of Being and Knowing*, New Brunswick 1989.
- A. Jagodzińska, *Czy historia ma płeć? Gender, źródła i akulturacja Żydów w Królestwie Polskim*, [w:] J. Lisek (red.), *Nieme dusze? Kobiety w kulturze jidysz*, Wrocław 2010, s.21-42.
- A. Jagose, *Queer Theory: An Introduction*, New York 2001.
- M. Kołodziejczak, *Politologia wobec feminizmu, feminizm wobec politologii*, „Przegląd Politologiczny” 2011, nr 2, s. 7-18.
- M. Light, F. Halliday, *Gender and International Relations*, [w:] A. J. R. Groom, M. Light (red.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory*, London 1994, s. 45-55.
- J. Lolber, S. A. Farrell (red.), *The Social Construction of Gender*, Newbury Park 1991.
- L. A. Lorentzen, J. Turpin (red.), *The Women and War Reader*, New York 1998.
- I. Luz, *Ta płeć (jedną) płcią niebędącą*, tłum. S. Królak, Kraków 2010.
- D. Maj, M. Marczevska-Rytko, M. Pomarański (red.), *Feminizm*, Lublin 2015.
- A. Majcher, <<Szklany sufit>> w nauce? *Płeć a trajektorie karier akademickich*, „Societas/ Communitas” 2008, nr 2(6), s. 183–198.
- A. G. Mazur, *Theorizing Feminist Policy*, Oxford 2002.
- F. Merz, *Geschlechterunterschiede und ihre Entwicklung, Ergebnisse und Theorien der Psychologie*, Göttingen 1979.
- A. Mrozik, *Czas superwomen. Młode kobiety w nauce*, „Tekstualia” 2010, nr 23 (4), s. 13-24.
- M. Musiał-Karg (red.), *Kobiety we współczesnej Europie. Rola i miejsce kobiet na rynku pracy, w polityce i w społeczeństwie*, Toruń 2009.
- V. S. Peterson, *Transgressing Boundaries: Theories of Knowledge, Gender and International Relations*, „Millennium: Journal of International Studies” 1992, vol. 21, no. 2, s. 184-190.
- S. Reinharz, *On Becoming a Social Scientist: From Survery Research ad Participant Observation to Experimental Analysis*, San Francisco 1979.
- M. Rudaś-Grodzka i in. (red.), *Encyklopedia Gender. Płeć w kulturze*, Warszawa 2014.
- L. Stanley (red.), *Feminist Praxis: Research, Theory and Epistemology in Feminist Sociology*, London 1990.
- R. J. Stoller, *Sex & Gender: On The Development of Masculinity and Feminity*, New York 1968.
- Ch. Sylvester, *Feminist Theory and International Relations in Postmodern Era*, Cambridge 1995.
- K. Ślęczka, *Feminizm. Ideologie i koncepcje współczesnego feminizmu*, Katowice 1999.

